

LEVENT ÜNSALDI, ERCAN GEÇGİN

SOSYOLOJİ TARİHİ

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE

İçindekiler

ÖNSÖZ (2013 Baskısına).....	9
ÖNSÖZ (2012 Baskısına).....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA'DA SOSYOLOJİ (1800'lerden 1940'lara)

Giriş.....	19
Birinci Kısım: Doğuş	27
1- Sosyoloji Öncesi 18. Yüzyıl Aydınlanma	
Düşüncesinde Toplum Fikri	27
a. Aklın Belirleyiciliğinin İfadesi Olarak Toplum	30
b. Sözleşmenin Bağlayıcılığının İfadesi Olarak Toplum.....	33
c. Ekonomik Çıkarların Uyumunun.....	
İfadesi Olarak Toplum.....	38
d. Sınırsız İlerlemenin İfadesi Olarak Tarih-Toplum	40
e. Toplumsala Farklı ve Bütünsel Bir Bakış:.....	
Montesquieu ve Yasaların Ruhu.....	47
2- Devrim ve Sosyoloji	53
a. “Sosyal Sorun” Kavramının Doğuşu.....	54
b. Deneysel Araştırma Tekniklerinin Doğuşu.....	57
3- İdeoloji ve Sosyoloji	65
a. Muhafazakârlık ve Sosyoloji.....	66
b. Liberalizm ve Sosyoloji.....	71
c. Sosyalizm ve Sosyoloji.....	75
4- Bilim ve Sosyoloji	97
a. Auguste Comte (Pozitivizm)	100

b. Herbert Spencer (Evrimcilik).....	108
İkinci Kısım: Kuruluş	115
1- 19. Yüzyılın Sonunda Sosyoloji	115
2- Fransız Ekolü	119
a. Durkheimci Gelenek	120
b. Geleneğin Yazmadığı İki İsim: René Worms ve	
Gabriel Tarde	132
3- Alman Ekolü	137
a. Max Weber ve Sosyal Eylem.....	143
b. Modernitenin ve Gündelik Hayatın Sosyoloğu:.....	
Georg Simmel	156
c. Ferdinand Tönnies: Düaliteler Sosyolojisi	165
4- 20. Yüzyılın İlk Yarısında Sosyoloji	175
a. Atıpk ve Tartışmalı Bir Sosyoloji: Pareto sosyolojisi	177
b. Kırılgan ve Ampirist Bir Yorum: İngiliz Sosyolojisi .	181
c. Fransa - Almanya: Ortodoksi-Dağınıklık	183
d. Atlantik Ötesindeki Sosyoloji: Amerikan Sosyolojisi	195
Sonuç	211

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ (1800'lerden 1940'lara)

Birinci Kısım: Tarihsel Arka Plan	
(Cumhuriyet Öncesi Dönemde Sosyoloji)	215
1- Osmanlı'da Fikrî Hayat ve Sosyoloji	216
2- Sosyoloji ve Siyaset.....	225
İkinci Kısım: Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji	231
1-Birinci Kuruluş Dönemi: 1908-1933.....	231
2- İkinci Kuruluş Dönemi: 1933-1946	249
Sonuç	271

ÖNSÖZ (2013 Baskısına)

Elinizdeki kitap, 2012 yılında “Sosyoloji Tarihi, Bir disiplinin öyküsü” başlığıyla okuyucuyla buluşmuş ve kısa sürede tükenmiş bir kitabın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonudur. Kitabın 2012 baskısındaki genel çatı, hatlar ve tarihsel dönemler muhafaza edilmiş; bu baskının içeriği, elinizdeki kitapta Birinci Bölümü (Dünya’da Sosyoloji) teşkil edecek şekilde olduğu gibi aktarılmıştır. Asıl yenilik Türkiye’de sosyolojinin seyrine ilişkin tahliller içeren İkinci Bölümdür (Türkiye’de Sosyoloji). Büyük kısmı Ercan Geçgin tarafından kaleme alınmış bu bölüm, birinci bölümün temel aldığı tarihsel dönemde (19.Yüzyılın başlarından 1940’lara kadar olan dönem), yani sosyolojinin Batı’da doğuş ve kuruluş aşamalarına denk gelen bu dönemde Türkiye’de sosyolojinin nasıl bir seyir izlediğini genel hatlarıyla takip etmeye çalışıyor. Kitabın bütünlüğü açısından her iki bölümün de kapsadığı tarihsel dönemin aynı olmasına özen gösterdik. Bu sebeple sosyolojinin Türkiye’deki izlerini sürmeyi 1940’ların sonlarına doğru kestik. Gerçekleştirmeyi umduğumuz gelecek baskılarda bu tarihsel dönemleri her defasında peyder pey geliştirip bugüne kadar gelmeyi arzu ediyoruz.

Okur, kitabın sorunsalının nasıl inşa edildiğini, hangi istikamet hatlarının ön plana çıkarıldığını, ne tür bir tarih okuması yapıldığını 2012 baskısının, elinizdeki kitabı da aktarılan

önsöz ve girişinde bulacaktır. O halde yeni olan üzerinde, yani Türkiye’de sosyolojinin seyrine üzerinde kısaca durarak ilerleyen sayfalarda geliştirilecek olan temel noktaların bir giriş niteliğinde kısa bir girizgâh sunmaya çalışalım.

Sosyolojinin Türkiye’deki serüveninin başlangıcı, disiplinin Kıta Avrupa’sındaki gelişimini bir ölçüde takip eder ve 19.yüzyıla kadar uzanır. Bu yüzyıl büyük kırılmaların, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin yaşandığı bir çağdır. Osmanlı içinse 19.yüzyıl, dağılma, parçalanma, yok olma riskinin kendisini her geçen gün biraz daha hissettirdiği bir dönemdir. Batının kapitalist gelişimini ekseriyetle askeri, teknik ve fikri düzeylerde oldukça sınırlı bir çerçevede okuyan ve içerisinde bulunduğu durumu bir “nizam bozulması” olarak algılayan Osmanlı için mesele her şeyden önce *idari* bir sorundur. Dolayısıyla, nizamı yeniden tesis etmenin ve devleti sağlam temeller üzerine yeniden oturtmanın sihirli formülü Osmanlı idarecileri nazarında hiç de muğlak değildir. Batıyla “aranın açılmasına” ve nizamın “bozulmasına” müteakip Devlet-i Aliyye’nin “zayıflamasının” tek müsebbibi, “yenilikleri” zamanında gerektiği gibi “takip edememiş” olmak olduğuna göre, çare de artık “gidip getirmekten” ibaret olacaktır; yani çarkı, tekniği, fikri, Batıyı Batı yapan değerleri ve hatta zihniyeti... “Tercüme Aydını”nın doğuşu, bugüne kadar hiç hız kaybetmeden gelecek olan “[fikri] mümessillik kurumunun” tesisi artık çok yakındır.

Genelde bir “aktarma” faaliyeti olarak değerlendirilen ve pratikte de bu şekilde vücut bulan bu değişim süreci, öncelikle çeşitli siyasal ve idari reformlar düzeyinde vücut bulur (1839 Tanzimat Fermanı ve İkinci Meşrutiyet’in 1908’de tesisi gibi). Dönemin idare-devlet odaklı bu ana sorunsalı (“devlet nasıl kurtarılır”) ve egemen idrak kategorisi (gidip getirme-aktarma-adapte etme), sosyolojinin bu topraklardaki öncü adımlarını da önemli ölçüde belirleyecek ve devamında da kalıcı izler bırakacaktır. Şöyle ki; sosyoloji Türkiye’ye girişinden itibaren devlet (ve hatta rejim) odaklı siyasetin, dar anlamıyla gündelik siyasetin tahakkümü al-

tında gelişim gösterecektir. Hatta şu iddialı ancak çok da yanlış olmayan önerme dahi ileri sürülebilir: Türkiye’de sosyolojinin yeşermesinde öncü rol oynamış kişilerin çoğunun, istisnalar elbette hariç, temel meselesinin, sosyolojiden çok siyaset veya daha doğrusu devlet odaklı siyaset olmuş olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür. Örneğin Kurtuluş Kayalı’nın Türk sosyoloji tarihine ilişkin referans değeri taşıyan temel kitaplarında, bir fikir adamını, yazarı, düşünürü ve hatta ve hatta bir gazeteciyi, sosyolojiyi bir meslek olarak gören, yaşayan ve icra eden bir sosyologdan ayıran pek az şey vardır.¹ Dolayısıyla, özellikle burada ele alınan tarihsel dönemde (19. yüzyılın ikinci yarısından İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar olan dönem arasında), kendine özgü ölçüt, gaye ve değerleri olan ve bunu böyle yaşayan kişilerden müteşekkil görece özerk bir sosyoloji alanının varlığı fevkalade tartışmalıdır. Sosyoloji, gündelik siyasete müdahalenin, devlet odaklı siyasal stratejilerin, rejim bekliliğinin, sosyal mühendisliğin, Mesihçi sosyal felsefe çabalarının, siyasal fetişizmin “bilimsel” kılıfıdır.

Bir disiplinin kurumsallaşması, sadece üniversite yapılanmasında, devletin yüksek öğrenim teşkilat şemalarında, o disiplinle ilişkili derneklerin veya dergilerin varlığında tecessüm etmez; söz konusu olan aynı zamanda bir mesleğin tüm unsurlarıyla zihinlerde ve pratikte kök salmasıdır. Türkiye örneğinde bu kök salış, özellikle incelenen dönemlerde, sosyoloji için oldukça sınırlıdır. Alan özerklikten yoksundur; kurumsallaşma cılızdır; siyaset başta olmak üzere diğer alanlarla çizilmiş sınırlar muğlaktır; kısacası toplumsala dair özgün bir bilgi üretme pratiği olarak sosyoloji henüz inşa edilmeyi beklemektedir.

Aynı dönemde Avrupa ve Kuzey Amerika merkezli sosyo-

1 Bu eserlerin başlıkları bile bu anlamda manidardır. İlk bakışta, büyük ölçüde, Türkiye’de sosyolojiden bahsedildiğine dair bir izlenim edinmek bile güçtür. Bkz., *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 3.Baskı, İstanbul, İletişim, 2009; *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, 2.Baskı, İstanbul, İletişim, 2002.

lojilerin de benzer sorunlardan mustarip oldukları pekâlâ ifade edilebilir. Durkheim'ın bizatihi kendisi Fransız 3. Cumhuriyetinin bir ideoloğu değil midir? Kuşkusuz bu itirazların haklılık payı vardır. Lakin özgün bir bilgi üretme pratiği olarak sosyoloji, disiplinin kurucularının her zaman öncelikli kaygısı olmuştur. Diğer bir ifadeyle, evet, Durkheim Fransız 3. Cumhuriyetinin ideolojik çerçevesinin teşekkülünde önemli bir figürdür; ancak aynı zamanda *İntihar*'ı da kaleme alan kişidir. Weber'in büyük Prusya hayali bilinir, ancak Birinci Dünya Savaşı için "büyük ve muhteşem bir savaştı" diyen bu dev Alman sosyoloğu aynı zamanda o gelişkin eseri, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruh'u*'nu da yazandır. Diğer taraftan, sosyolojinin veya bilimin kazanımlarını siyaset alanına dökmek veya siyaseti bu kazanımlar ışığında yapmak başka bir şey, sosyolojiyi siyaset için araçsallaştırmak başka bir şeydir. Türkiye örneğinde, özellikle burada incelenen dönemlerde (ve hatta bugüne kadar da) izlenen yol ne yazık ki ikincisi olmuştur. Bir yanlış anlamayı engellemek için şunu da ekleyelim; bu tespitler bütün pozitivistlerin tutkulu hayali siyaset-dışı bir sosyoloji yanılmasına sevk etmemelidir. Hakikat üzerine bir kelam buyurmanın (ki sosyolojinin yaptığı budur, elbette kendi epistemolojik ve teorik perspektifleriyle) bizatihi kendisi siyasettir. Dolayısıyla sosyoloji, en geniş anlamıyla siyasettir. Ancak bizim burada, Türkiye örneğinde, sosyolojinin siyaset tarafından araçsallaştırılması vurgusunda kastettiğimiz siyaset, en dar anlamıyla gündelik siyasettir, köşe yazarlığı siyasetidir, devlet odaklı siyasettir, polemik siyasetidir.

Bu noktadan hareketle, memleket sosyologlarının kafasını sürekli meşgul etmiş "neden bizde ekol yok?" sorusuna, "bu tür bir gaye var mı veya hiç oldu mu" sorusuyla karşılık verilebilir. Zira sınırların bu kadar silik olduğu, cılız özerkleşmeyle bağlantılı olarak giriş-çıkışların ve "kimlik" değiştirmelerin sıklıkla yaşandığı ve dolayısıyla da aidiyetlerin sürekli kabuk değiştirdiği bir alanda, siyasetin "yüksek oranlı kazançları" peşinde koşmaktansa pırıltılı şakşaklardan uzaklarda, araştırma ve

üretimin bunaltıcı ve meşakkatli dinamiğinde kaybolmak (ve evet yorulmak, acı çekmek) pek akıl karı olmasa gerek. Fikri ve siyasal mümessillik “rejiminin” bir diğer adı “bilmemneciliğin”, bu topraklarda bu kadar yaygın olmasının sebebi de kuşkusuz budur. Dogmatik ve mekanik bir takipçiliğe kapılıp Durkheimci, Weberci, Marksçı, Yapısalcı, Pozitivist, vb olmak sosyolojik bir opsiyon değildir; bir inanç sorunudur. O halde bu etiketler, Türkiye’deki sosyolojik alanın yapısı bağlamında “siyasetin başka yollardan devamıdır”; siyaset esansı sinmiş akademik patronaj ağlarının meşrulaştırıcı retorikleridir. Bu durum, bu ülkeye özgün bir sosyolojiden bahsetmeyi de olanaksız kılmaktadır. Veya bir özgünlük aranacaksa bu, hiç de bulmayı umduğumuz yerde değildir. Bu ülkenin sosyolojisinin belki de en özgün yanı, toplumsalın derin kıvrımlarına dokunmayı bilebilmiş ve sosyolojik kıymeti sabit en has çalışmaların, yan disiplinlerden veya ekseriyetle sanat, edebiyat veya sinema gibi farklı alanlardan gelen maharetli zanaatkârlar tarafından üretilmiş olmasıdır.

Bugün bir Fransız sosyolojisinden, bir Amerikan sosyolojisinden bahsetmeye imkân tanıyan şey, tek bir egemen paradigmanın o ülkedeki ezici hâkimiyeti değildir. Fransız sosyoloji alanı ne tek başına Bourdieu’dür ne de İngiliz sosyoloji alanı tek başına Giddens’dür. Her iki alanda da teorik çeşitlilik devasadır. Ancak ön plana çıkardığı teorik duruş ne olursa olsun, bir Fransız sosyoloğun diğer Fransız meslektaşlarıyla paylaştığı ortak bir anlam dünyası, Schütz’ün tabiriyle ortak bir “bilgi stoğu”, ortak bir yazma-söyleme biçimi, hatta ve hatta ortak bir epistemik mirası vardır. Dolayısıyla farklı teorik yönelimlerinin ötesinde bir Fransız sosyolojisinden bahsetmek, Fransız sosyologların nesnelileriyle kurdukları ilişkide ön plana çıkardıkları bazı ortak hassasiyetlerin altını çizmektir (örneğin kavram ve dil üzerinden her defasında sorunsal inşasına yapılan obsesif vurgu, epistemolojik hassasiyet, bilgi sosyolojisinin merkeziliği, vb). Bu noktadan bakıldığında bir ülkenin sosyolojisini, bir şehrin bir üniversitesinin ve bu üniversitedeki bir sosyoloji bölümünün bünyesindeki bir-

kaç gelişkin “münevverin” dar metafizik spekülasyonlarına indirgemenin “ekol”den bahsetmeye imkân tanımayacağı sabittir.

Büyük ölçüde pedagojik yönelimli bir sosyoloji tarihi kitabı için şaşırtıcı gelebilecek bu tür bir girizgâh, ilerleyen sayfalarda okuyacağınız Türk sosyoloji tarihinin başlangıç öyküsünün iç çelişkilerinin, kırılğanlıklarının, tartışılmaz biçimde siyasal fetişizm altında ezilişinin bizatihi tezahürüdür. Başlangıçta bu minvalde bir giriş metni kaleme almayı düşünmemişsek de meselenin kendisi bize bunu dayatmıştır. Türkiye’de sosyolojinin “gelişimi”, kurumsallaşması”, vb ifadeler her defasında kullanıldığında bu genel çerçeve unutulmamalı ve bütün bunların göreceli olduğu akıldan çıkartılmamalıdır. Dolayısıyla okur ilerleyen sayfalarda Türkiye üzerine olan kısımda, siyasal... siyasal düşünceler tarihiyle iç içe girmiş bir sosyoloji tarihi bulacaktır. Bu bağlamda kitabın geri kalanına kıyasla aradaki sıklet farkı gözden kaçmayacaktır ve sadece bu bile oldukça manidardır...

Levent Ünsaldı

Ankara, 25/08/2013